

הרב יהודה הלוי עמיחי

פסיפלורה שהתפשטה תחת לגפן

שאלה

ברשותי גפן שלציידה יש גדר (הגבוהה יותר מ 1.5 מטר), מהצד השני של הגדר גדלה פסיפלורה, טיפסה על הגדר ועברה לצד של הגפן. הפסיפלורה מודלית על חוטים תחת הגפן (אין עשרה טפחים בין הגפן והפסיפלורה). האם יש בכך איסור כלאי הכרם, והגפן והפסיפלורה נאסרים?

א. כלאי הכרם בזמן הזה

הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"א) כתב שספק כלאי הכרם אסור. משמע שהוא סובר שכלאי הכרם אסורים מדאורייתא גם בזמן הזה. ה'משנה למלך' (לרמב"ם שם) הביא את דעת התוספות¹, שלפי הדעה שבטלה קדושת הארץ, גם איסור כלאי הכרם בזמן הזה אינו מדין תורה. לשיטת התוספות, איסור כלאי הכרם חל רק משעה שנכנסו לארץ, שכן אז נתקדשה הארץ, וממילא כשגלו - בטלה קדושת הארץ ואין איסור כלאי הכרם בימינו מדאורייתא. אבל אם נסביר שאין דין כלאיים שייך לדין קדושת הארץ, ואפילו כלאי הכרם שהיו בארץ קודם כיבושה הם אסורים, אזי אין לכיבוש נפקא מינה לאיסור כלאיים. לכן הגלות וביטול הקדושה אינם מפחיתים מהחיוב של המצווה, וגם בזמן הזה החיוב הוא מדאורייתא.

עוד יש להוסיף, שלדעת הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ה) קדושת עזרא לא בטלה, ומה שהקלו בתרומה היינו מכיוון שבתרומות ומעשרות צריך שתהא 'ביאת כולכם', אבל בכלאיים אין צריך 'ביאת כולכם', ולכן נשאר קדושת עזרא מדאורייתא. עולה מכאן שיש להחמיר בכלאי הכרם, מכיוון שנראה שהאיסור הוא מדאורייתא.

ב. דין הפסיפלורה

נחלקו האחרונים האם הפסיפלורה נחשבת אילן או ירק. לפי הדעות שכל גידול הנותן פרי בתוך שנה משעת הזריעה הוא ירק - הפסיפלורה היא ירק. זאת מכיוון שתוך פחות

1. תוס', יבמות פ"א ע"ב ד"ה מאי.

משנה משעת הזריעה כבר יש פירות בשיח. אולם לפי הדעות שאין זו אמת המידה להגדרת ירק, הפסיפלורה נחשבת עץ, מכיוון שחיי הפסיפלורה אורכים למעלה מעשר שנים. אם הפסיפלורה נחשבת לירק, לכאורה יש כאן כלאי הכרם, אולם אם הפסיפלורה נחשבת לעץ - אין כאן כלאי הכרם².

לפי מה שהעלנו שכלאי הכרם אסורים בזמן הזה מהתורה, יש להחמיר בפסיפלורה לשני הצדדים: לעניין כלאי הכרם יש להחמיר בה כירק, ולאוסרה בכלאי הכרם, ולעניין ערלה יש להחשיבה כעץ ולהצריך שנות ערלה.

ג. גפן מסככת על ירק

על איסור זריעה תחת הגפן, פסק הרמב"ם (הל' כלאים פ"ו הי"א, על פי הירושלמי, כלאים פ"ו ה"ד):

כל הזורע תחת השריגים והעלין היוצאין מן הגפן הרי זה קידש ואע"פ שהזרע רחוק מעיקר הגפן כמה אמות.

הרמב"ם מדבר על זריעה תחת זמורה, ואומר שהאיסור הוא מדאורייתא, ולכן 'הרי זה קידש', למרות המרחק הגדול שבין הזרע לעיקר הגפן. כדין זה גם פסק הרמב"ם (שם, פ"ז ה"כ) שאם יש חריץ בכרם, שהוא עמוק י' טפחים ורחב ד' טפחים יכול לזרוע בתוכו, כיוון שהוא רשות בפני עצמה, ובלבד שלא יזרע תחת ענפי הגפן. אבל במקרה שאין זריעה של הירק אלא התפשטות של עלים, נשאלת השאלה מה הדין? נאמר במשנה (כלאים פ"ז מ"ד):

המסכך את גפנו על גבי תבואתו של חבירו הרי זה קדש וחייב באחריותו רבי יוסי ורבי שמעון אומרים אין אדם מקדש דבר שאינו שלו.

מלשון המשנה למדנו שהדיון הוא במסכך על גבי תבואת חברו, אבל המסכך על גבי תבואתו - קידש. מכאן שאין צורך בפעולת זריעה כדי לאסור, אלא גם סיכון בעלמא אוסר את התבואה.

ד. תבואה וירק תחת הגפן

נאמר במשנה (כלאים פ"ז מ"ז):

הרוח שעלעלה את הגפנים על גבי תבואה - יגדור מיד, אם ארעו אונס מותר. תבואתו שהיא נוטה תחת הגפן וכן בירק - מחזיר ואינו מקדש.

המשנה דנה בשני מקרים. א. רוח שעלעלה גפנים על גבי תבואה. ב. תבואה שנוטה תחת הגפן. במקרה הראשון הדין הוא שיגדור מיד, ואם גדלו יותר ממאתיים (בלא אונס) חייב לעקור. במקרה השני הדין הוא שמחזיר את התבואה אבל אם לא החזיר - לא קידש.

2. רמב"ם, הל' כלאים פ"ה ה"ו.

נשאלת השאלה מדוע בגפן שסיככה את התבואה הדין הוא שיעקור, ואילו בתבואה שנוטה תחת גפן הדין הוא שמחזיר אבל אינו חייב לעקור, אפילו אם הוסיפה התבואה יותר מאחד ממאתיים?

'משנה ראשונה'³ כתב שהתורה אסרה 'תבואת הכרם' ו'הזרע אשר תזרע', תבואת הכרם היינו הענבים של הגפן, והם עיקר הגפן. לכן אם הרוח העבירה את ענפי הגפן על התבואה הרי זה מקדש, אפילו אם הרוח עשתה זאת, כשיש גידול של אחד ממאתיים בכלאי הכרם. אבל לגבי זרעים - עיקר התבואה היא השורש, ומכיוון שבסיפא רק הנוף נוטה תחת הגפן ולא הזרעים, על כן מחזיר ואינו מקדש. חילוק זה הוזכר גם ב'קול הרמ"ז'⁴.

יסוד הדברים אנו יכולים ללמוד מדברי הרא"ש, שהקשה על סתירה בין המשנה (כלאים פ"ז מ"ז) שנאמר בה מחזיר ואינו מקדש, לבין המשנה (כלאים פ"ז מ"ד), שנאמר בה שחייב באחריותו. הרא"ש תירץ שנאמר במשנה שתבואה הנוטה תחת הגפן לא נאסרה, מכיוון שאין זרע תחת הגפן, אבל במקרה שיש זרע תחת הגפן, אפילו אם הרוח העבירה אותו, הרי זה אסור. יסוד זה הביאו גם הרש"ס⁵, 'תפארת ישראל'⁶, 'תוספות רע"א'⁷ ו'תולדות יצחק'⁸. עולה מכאן שלפי הרא"ש, במקום שאין סיכוך גפן על מקום הזרע (אלא על העלים) הדבר לא נאסר. הרמב"ם בפירושו המשנה (כלאים פ"ז מ"ז) לא הביא את הסיפא של המשנה 'תבואתו שהיא נוטה תחת הכרם וכן בירק מחזיר ואינו מקדש'; והרש"ס כתב שהרמב"ם לא פסק דין זה. 'מלאכת שלמה'⁹ וחזו"א¹⁰, כתבו שלדעת הרא"ש ירק שעינקו במרחק מהגפן ורק עליו תחת הגפן, אין זה מקדש אלא שחייב להחזיר את הענפים, ואם לא החזיר - לא נאסר.

נאמר בתוספתא (כלאים פ"ד ה"ז):

זמורה של גפן שהיתה מודלה על גבי תבואה אפילו מאה אמה, כל הגפן כולה אסורה היא ופירותיה. תבואה שנוטה תחת הגפן מחזיר ואינו מקדש הגפנים. והירקות שנוטין לתוך הגפן, אבא שאול אומר: רבי עקיבא אומר יחזיר וכן עזאי אומר יספר.

ה'חסדי דוד' (לתוספתא שם) מסביר את התוספתא על פי היסוד שאמר הרא"ש, שכאשר אין זרע התבואה תחת הגפן - אין קידוש הגפנים, ולכן זמורת גפן על תבואה - הכול נאסר, ואילו תבואה שנזרעה במרחק רב מהגפן, ורק נוטה תחת הגפן - מחזיר ואינו מקדש. לעניין ירקות שנוטין לתוך הגפן נחלקו התנאים: לדעת ר' עקיבא דין הירק

3. משנה ראשונה, פ"ז מ"ז, ד"ה הרוח.
4. קול הרמ"ז, פ"ז מ"ז, ד"ה על; ועיין 'תוספות חדשים', שהקשה על 'קול הרמ"ז'.
5. רש"ס, כלאים פ"ז מ"ז.
6. תפארת ישראל, כלאים פ"ז אות מג.
7. תוס' ר' עקיבא איגר, כלאים פ"ז אות כז.
8. תולדות יצחק, לירושלמי פ"ז ה"ה, הביא את דברי הרא"ש.
9. מלאכת שלמה, כלאים פ"ז מ"ז.
10. חזון איש, כלאים סי' יג ס"ק ד, ד"ה יש לעיין.

כתבואה, ויחזיר בלבד, ואילו לדעת בן עזאי דין הירק הוא שיעקר, ולכן כתב 'יספר'¹¹. ב'תוספתא כפשוטה'¹² הביא סברא, שבירק יש רגילות לעקור ולכן לא הוי הפסד מרובה, אבל בתבואה אין רגילות לעקור. עוד אפשר להסביר את דעת בן עזאי שבירק יש פרי על הענף, ועל כן לא מקום הזריעה הוא הקובע אלא הימצאות הירק, שהוא תחת הגפן, ולכן יעקור. בכל אופן להלכה קיימא לן כר' עקיבא, ועל כן דין הירק כדין התבואה, ואם ענפי הירק תחת הגפן (בלא השורש) - יחזיר ולא יעקור. על כן נראה שכיוון שדעת הרא"ש ורש"ס היא שבירק ותבואה יש להחזיר ולא נאסר וכן עולה מהתוספתא, ועל אף שהרמב"ם לא כתב על מקרה זה, להלכה יש לפסוק שחזרה בלבד מספיקה, ואינו מקדש, מכיוון שאין עיקר הירק תחת הגפן.

ה. קידוש הירק שתחת הגפן

הרמב"ם (הל' כלאים פ"ו הי"א) כתב שכל הזורע תחת השריגים והעלין היוצאים מהגפן, הרי זה קידש. לגבי הקידוש במקרה זה, נחלקו המפרשים האם הוא מדאורייתא או רק מדרבנן. התוספות¹³ כתבו שהאיסור הוא רק מדרבנן, ועיין 'ציון הלכה'¹⁴, שהביא עוד ראשונים הסוברים כן. על פי הסבר זה, דברי הרמב"ם ש'קידש' - היינו מדרבנן, ואם כן במקרה שהקידוש הוא רק מדרבנן, ובמקרה שהסיכוך אינו על זרעים (שלדעת הרא"ש בוודאי מותר ולדעת הרמב"ם ספק), אפשר להקל ולפסוק שאין כאן קידוש, ואין הפסיפלורה והגפן נאסרים.

עוד יש להוסיף את מחלוקת הראשונים לעניין הצורך במפולת יד כדי להיאסר מדאורייתא. לדעת רוב הפוסקים אם אין מפולת יד האיסור הוא מדרבנן¹⁵. אם כן במקרה של ספק האם הדבר נתקדש, כשאר הזרעים תחת הגפן, הוי ספק באיסור דרבנן ולכן יש להקל.

סיכום

במקרה שלפנינו, שפסיפלורה עברה את הגדר, וענפיה מונחים כעת בהדליה תחת גפן, (ואין י' טפחים בין הגפן והפסיפלורה), נראה שיש להחזיר את הענפים של הפסיפלורה שלא יהיו תחת הכרם, אבל אין כאן דין קידוש לאסור את הגפן ואת הפסיפלורה.

11. את סברת בן עזאי אפשר להסביר על פי דברי ה'חסדי דוד', שבירק יש חשש שיחזור תחת הגפן, ולכן סבר שיש לעקור.

12. תוספתא כפשוטה, זרעים עמ' 642.

13. תוס', ב"ב פב ע"ב, ד"ה זורע.

14. ציון הלכה, בתוך דרך אמונה הל' כלאים פ"ו הי"א.

15. עיין חזו"א, כלאים סי' יג ס"ק ה; ארץ חמדה, ח"ב עמ' נז-ס.